

nym ze scenami z życia św. patronki; klasztor krak. (przy ul. Kopernika) ma w zakrystii galerię obrazów sztalugowych z XVIII w. inspirowanych życiem Teresy; spośród rycin prezentujących sceny z jej życia najlepsze są serie wykonane przez A. Collaerta (Antwerpia 1613), C. Brunand (Lyon 1670) i A. van Wersterhauta (Rzym 1716), znane są także miedzioryty R. Collina, A. i J. Wierixów (Gabinet Rycin w Brukseli), M. Cabbbaeya, G. Eichlera.

W znacznym stopniu skromniejsza jest ikonografia → Jana od Krzyża – nieliczne były jego portrety przed beatyfikacją (1675); jego wyobrażenia w postaci obrazów kultowych pojawiają się później, m.in. z widzeniem Chrystusa i słowami *Domina Pati et contemni pro Te*; malarze najczęściej preferują spotkanie Jana od Krzyża z Teresą Wielką i towarzyszącymi jej siostrami; jego kanonizacja (1726) spowodowała malowanie licznych obrazów kultowych do karm. świętyń, natomiast wydanie dzieł Jana od Krzyża w Wenecji (1748) było ilustrowane rycinami F. Zucchiego, wykonanymi wg rysunków F. Zugna; Świętego rytowali również Wierixowie (Gabinet Rycin w Paryżu); w Polsce malowali go F. Smuglewicz (Warszawa) i P. Gołębiowski (Czerna).

Utalentowanym malarzem dla wł. Kongregacji św. Eliasza był Flamandczyk brat Łukasz od św. Karola (Charles Sibrecque 1612-82), który w pracowni artyst. w klasztorze S. Maria della Scala w Rzymie wykonał obrazy MB, św. Józefa, świętych Karmelu, a do kaplicy św. Teresy w tym kościele – serię 6 dużych obrazów oraz kilka do prezbiterium; jego liczne obrazy znajdują się w różnych klasztorach wł. (Monte Compatri, Terni, Montevergine, Caprarola, przy S. Maria della Vittoria w Rzymie); w Polsce zidentyfikowano 5 obrazów kultowych jego autorstwa: św. Józefa, 2 św. Teresy Wielkiej (*Przebiecie serca*) Kraków i Przemyśl oraz 2 św. Jana od Krzyża (tamże); znaczącym malarzem był Luigi Poggi OCD (1873-1958) – Maltańczyk, autor fresków w kopule bazyliki MB na górze Karmel w Hajfie oraz w kościele św. Szczepana w Bet-Garmaj w Palestynie (1932).

W sanktuarium Dzieciątka Jezus w Pradze znajduje się kolekcja obrazów z XVIII w. ilustrująca historię sanktuarium i łaski Dzieciątka Jezus; kaplica św. Rafała Kalinowskiego w Czernej ma współcz. obrazy z życia Świętego namalowane przez J. Kumalę z Krakowa.

M. Ventimiglia, *Historia chronologica priorum generalium latinorum ordinis Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo*, Na 1773; I. Chodynicki, *Wiadomość historyczna o fundacjach klasztorów Zakonu Karmelitańskiego, niegdys w Polsce i Litwie, a później pod panowaniem Austrii, Rosji i Prus zostających*, Lw 1846; André de Sainte-Marie, *L'Ordre de Notre-Dame du Mont-Carmel*, Bg 1910; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wł 1912; Wołyniak [J.M. Giżyński], *Z przeszłości karmelitów na Litwie i Rusi I-II*, Kr 1918; C. de Villiers, *Bibliotheca carmelitana, notis criticis et dissertationibus illustrata I-II*, R 1927; B. Zimmerman, *Les saints déserts des carmes déchaussés*, P 1927; Edmondo Maria della Passione, *Cenni storici sui conventi dei padri carmelitani scalzi della provincia romana*, R 1929; P.T.M. Quagliarella, *Guida storico-artistica del Carmine Maggiore di Napoli*, Taranto 1932; Silverio de Santa Teresa, *Historia del carmen descalzo en España, Portugal y América I-XV*, Burgos 1935-52; Ambrosius a Santa Teresa, *Elenchus omnium superiorum generalium carmelitarum discalceatorum, primum congregationis italicæ (1600-1875) dein, post unionem congregationis hispanicæ cum Italica, totius ordinis (1875-1936)*, AOCD 11(1936) 13-44; J. Hornungowa, *Lwowska plastyka rzeźbowa XVIII wieku*, Arkady 3(1937) 117-124; Teresia Renata de Spiritu Sancto, *Unter dem Zepier der Friedenskönigin (1637-1937. 300 Jahre Karmel 1937)*, Kö 1937; Ambrosio a Santa Teresa, *Monasticon Carmelitanum seu lexicon geographicum-historicum omnium fundationum universi Ordinis Carmelitarum ab initio eiusdem ordinis usque ad nostra tempora*, AOCD 22(1950) 45-144, 201-296, 381-480, 569-616; W. Tatariewicz, *Czarny marmur w Krakowie*, Kr 1953; T. Mańkowski, *Giuseppe Carlo Pedretti i jego polski uczeń*, BHS 16(1954) 251-257; A. Staring, *Der Karmelitengeneral Nikolaus Audet und die katolische Reform des XVI. Jahrhunderts*, R 1959; Felipe de la Virgen del Carmen, *La soledad fecundans santos desertos de carmelitas descalzos*, Ma 1961; O. Steggink, *La reforma del Carmelo Español, la visita canónica del general Rubeo y su encuentro con santa Teresa*, 1566-1567, R 1965, Avila 1993²; W. Tatariewicz, *O sztuce polskiej XVII i XVIII wieku. Architektura. Rzeźba*, Wwa 1966; Alberto de la Virgen del Carmen, *Historia de la reforma teresiana (1562-1962)*, Ma 1968; Jean de la Croix, *L'icongraphie de Therese de Jesus docteur de l'Eglise*, ECar 21(1970) 219-260; A. Deckert, *50 Jahre Karmeliten in Springersbach*, Springersbach 1972; tenże, *700 Jahre Karmeliten in Bamberg*, Bam 1972; J. Długosz, *Mecenat kulturalny i dwór Stanisława Lubomirskiego, wojewody*

krakowskiego, Wr 1972; G. Kaster, B. Böhm, LCik VII 144-147, VIII 463-468; *300 Jahre Karmeliten in Linz*, Linz 1974; B. Secondin, *Santa Maria Maddalena de'Pazzi. Esperienza e dottrina*, R 1974; V. Macca, DIP II 523-533; J. Smet, *The Carmelites. A History of the Brothers of Our Lady of Mount Carmel I-IV*, Darien (Il.) 1975-85 (Karmelici. Historia Zakonu Braci Najświętszej Maryi Panny z góry Karmel I-IV, Kr 1986); V. Drema, *Twórcy kościoła świętej Teresy w Wilnie*, BHS 38(1976) 297-298; *Karmelin Wien 1629-1878-1979*, W 1979; B.J. Wanat, *Zakon karmelitów bosych w Polsce. Klasyztor Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605-1975*, Kr 1979; *L'Espagn Theresienne ou pelegrinage d'un Flamand à toutes les fondations de sainte Thérèse a Gand et à Bruxelles chez les carmes déchaussés*, Fi 1981; B.J. Wanat, *Kult świętego Józefa Oblubieńca NMP u karmelitów bosych w Krakowie*, Kr 1981; tenże, *Maryjne sanktuarium karmelitów bosych w Czernej. Przewodnik*, Kr 1981, 1992³; *Carmelo vivo. Figure ed aspetti*, Arenzano 1982; Maria Purificacion Fernandez, *Santa Teresa y „El Greco” (Lo divino y lo humano)*, Burgos 1982; J. Bieniarzówna, A.T. Piotrowski, *Sanktuarium Maryjne w kościele Ojców Karmelitów na Piasku w Krakowie. Dzieje kultu i kaplicy*, Kr 1983; M. Brykowska, *Studia nad architekturą baroku. Układy przestrzenne kościołów karmelitów bosych*, Wwa 1984; *Uit de Wereld Van de Carmel*, Amstelveen 1984; Onorio di Ruzza, *Sintesi storico-cronologica della Provincia romana dei Padri Carmelitani Scalzi*, R 1987; B.J. Wanat, *Matka Boska Szkaplerzna w Czernej. Studium ikonograficzno-historyczne*, Kr 1988; E. Nitowska, *The 1987 Preliminary Season in the Wadi es - Siah, Mount Carmel Project 1987*, Carmel in the World 3(1989) 168-178; F. Antolin, *San Juan de la Cruz en Segovia*, Segovia 1990; *Dio parla nella notte. Vita, parola, ambiente di san Giovanni della Croce*, Ma 1990 (*Bóg mówi wśród nocy. Święty Jan od Krzyża. Życie – nauka – czasy*, Kr 1991); B. Velasco Bayon, *Historia del Carmelo Español I-III*, R 1990-94; *Basilica Corpus Domini dei Padri Carmelitani Scalzi*, Mi 1991; M. Brykowska, *Architektura karmelitów bosych w XVII-XVIII wieku*, Wwa 1991; R.M. López Melús, *VII centenario del Carmelo en Zaragoza*, Onda 1991; D. Howard, *The Dictionary of Art*, NY 1996, V 777-779; D. Nowacki, *Kościół pod wezwaniem Świętego Krzyża i dom zakonny (plebania) w Milatyne Nowym, w: Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, Kr 1996, IV 65-82; Onorio di Ruzza, *Quattro secoli di cultura. Profili bio-bibliografici degli scrittori e artisti della Provincia Romana dei Carmelitani Scalzi (1597-1997)*, Archivum bibliographicum Carmeli Teresiani 32, R 1996; R. Róg, *Karmelici – duch – historia – kultura*, Kr 1997; B.J. Wanat, *Kult Matki Bożej w klasztorze Ojców Karmelitów na Piasku w Krakowie i jego promocja w Polsce*, Folia Historica Cracoviensia 4-5(1997-98) 185-213; J. Zieliński, *Historia wspólnoty pustelników z Wadi es-Siah. Nowa rekonstrukcja w świetle ostatnich badań archeologicznych na górze Karmel*, Lb 1997; P.F. Neumann, *Die Unbeschnitten Karmeliten in Galizien (1880-1911)*, w: *Institutum Historicum Teresianum, R 1998*; B.J. Wanat, *Kult taskami stynącego obrazu Matki Bożej Berdycewskiej z wznikiem jedności chrześcijan Wschodu i Zachodu*, w: *Nosielielka Ducha. Pneumatofora, Materiały z kongresu mariologicznego. Jasna Góra 18-23 sierpnia 1996 roku*, Lb 1998, 409-433; tenże, *Sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Berdycewowie*, Kr 1998; J. Zieliński, *Tajemnice góry Karmel*, Kr 1998.

Józef Wanat

KARMELITAŃSKI RYT, obrządek obowiązujący w zak. → karmelitów od ok. 1200 na mocy przepisu reguły → Alberta Avogarda, nakazującego odmawianie godzin kan. „według ustanowienia ojców świętych i zatwierdzonego przez Kościół zwyczajny”, co rozumiano jako zalecenie przyjęcia lokalnego obrządku bazyliki Grobu Chrystusa, powstałego z połączenia miejscowych obrzędów Wielkiego Tygodnia z elementami → galijskiego rytu mszy i brewiarza, przyniesionymi przez duchowieństwo galijskie towarzyszące krzyżowcom; karmelici zmuszeni 1235 przez najazdy saracenów emigrować do Europy, przeschępnili tu kult rodziców NMP, Joachima i Anny, oraz rozpowszechnili święto Poczęcia NMP, utralając tym samym w zakonie → jerozolimską liturgię; zrezygnowali z niej 1586 na rzecz liturgii rzym. karmelici reformy terejańskiej, a po Soborze Wat. II karmelici trzewickowi.

Kapituła gen. zakonu 1312 zatwierdziła jako obowiązujące *Ordinale*, oprac. przez Siberta de Beka (zm. 1332); zachowano w nim zasadnicze ceremonie mszy w rycie rzym. i szereg drobnych zwyczajów oraz wprowadzono niektóre święta, np. → Boże Ciało; 12 razy w roku rozdzielano komunię wszystkim zakonnikom, zaniechano komunii pod dwiema postaciami, utrzymującej się w zakonie do końca XIII w.; w tabernakulum przechowywano 2 hostie: dla chorych i dla pobożności modlących się w chórze.

Z czasem mnożono rubryki mszalne i brewiarzowe, co jednak nie naruszyło specyficznych dla zakonu cech prostoty i archaizmu; ze względu na jego maryjny charakter *Ordinale* wprowadziło recytację antyfony → *Salve Regina* na zakończenie mszy, a śpiewanie jej – na koniec komplety, zaniechane

1568 z przejściem karmelitów bosych na ryt rzym. i stopniowo przywracane po 1766 dzięki utrzymanemu od Stolicy Apost. pozwoleniu. Między 1376 a 1387 zaczęło się upowszechniać w zakonie uroczyste wspomnienie NMP Szkaplerznej (→ szkaplerz), wprowadzone nast. w całym Kościele.

Karmelici przyczynili się wraz z in. zakonami zebrzącymi do upowszechnienia wspólnej modlitwy chórowej; pierwszy druk. brewiarz (Bru 1480), oprac. przez Wilhelma z Kolonii, umieścił oficjum o św. Józefie i in. świętych karm., otwierając nowy okres rozwoju liturgii zakonu; kapituła gen. 1564 usunęła z liturgii wiele przerostów, ale poszerzyła kalendarz liturg. o nowe święta „ojców karmelitów” w duchowym znaczeniu, jak np. Bazyli Wielki, Grzegorz z Nazjanzu i niektórzy prorocy ze ST; kapituła gen. 1580 usunęła z mszału i brewiarza elementy legendarne, zakazując przełożonym wprowadzania jakichkolwiek zmian, a księgę liturg. uznając za nietykalną spuściznę dawnej pobożności, co obwarowano aprobatą Stolicy Apostolskiej.

G. Wessels, *Ritus ordinis nostri*, AOCC I (1909) 63-71, 95-99, 118-126, 151, 2 (1910-11) 6, 4 (1913-14) 119; B. Zimmermann, DAOL II 2166-2175; A.M. Forcadell, *Ritus ordinis nostri. Conspectus historicus liturgiae carmelitanae*, AOCC 29-30 (1938-39) 85; 33 (1942) 139-167; J. Hourlier, *Catholicisme II* 574-577; P. Kallenberg, *Fontes liturgiae carmelitanae*, R 1962.

Jakub Filek

KRAMELITAŃSKI SZKAPLERZ → Szkaplerz.

KARMENTA, staroitalska bogini źródeł, czczona także jako bogini prorocstwa i opiekunka narodzin; legenda identyfikowała ją z matką Ewandra, przybyłą do Italii wieszczką arkaadyjską. Miała świątynię na zboczu Kapitolu i ołtarz przy *porta Carmentalis*; święta ku jej czci (*Carmentalia*) obchodziły kobiety rzym., zwił. matki 11 i 15 I, ok. pełni Księżyca; czas święta, związek z wodami oraz epitety kultowe wskazują, że K. można uważać za bóstwo lunarne; K. przypisywano także wynalezienie najstarszego łac. alfabetu. Jej postać wspominają staroż. autorzy pogańscy (Owidiusz, Hygin, Makrobiusz) i chrześc. (Izydor z Sewilli *Origines* I 4).

G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, HAW V 4, 220; R. Pettazzoni, *Carmenta*, SMRS 17 (1941) 1-16; W. Eisenhut, KPLA I 1056-1057.

Krystyna Zarzycka-Stańczak

KARMIŃSKI, Karniński, Stanisław, ur. ok. 1510, zm. 1603, działacz kalwiński. Po studiach na uniwersytecie w Lipsku przebywał na dworze ces. Karola V; wróciwszy do kraju, osiadł w rodzinnej posiadłości w Aleksandrowicach k. Krakowa, stając się jednym ze szlach. pionierów reformacji w Małopolsce; pozostawał pod wpływem F. → Lismanina i G. → Biandrata; 1556 na synodzie pińczowskim opowiedział się za emancypacją zboru kalwińskiego spod wpływu → braci czeskich; 1560 został wybrany na seniora dystryktu krak.; brał też udział w synodzie pińczowskim 1562, który miał zapobiec podziałowi zboru przez S. → Sarnickiego, a 1565 uczestniczył w rozłamowym synodzie w Piotrkowie Trybunalskim; przewodniczył, jako jeden z dwóch świeckich dyrektorów, synodowi zjednoczeniowemu w Sandomierzu (→ sandomierska zgoda); 1573 brał udział w zjeździe krak., na którym potwierdzono zgodę sand. i rozpoczęto działania zmierzające do zaprzysiężenia przez Henryka III Walezego → konfederacji warszawskiej (→ henrykowski artykuły); przyczynił się do wydania 1578 przez Stefana Batorego edyktu przeciw tumultom.

J. Łukasiewicz, *Dzieje Kościołów wyznania helweckiego w dawnej Małej Polsce*, Pz 1853 (passim); O. Halecki, *Zgoda sandomierska 1570 roku*, Wwa 1915 (passim); H. Kowalska, PSB XII 70-72; Kneifel 232.

Piotr Jaskóła

KARMIRIS IOANNIS NIKOLAOS, ur. XII 1904 w Bralós (środk. Grecja), zm. 5 I 1992 w Atenach, prawosł. teolog.

Studiował teologię w Atenach (1922-26), po czym pracował jako nauczyciel religii (uzupełnił studia w seminarium nauczy-

cielskim); 1934-36 odbył studia filoz. i teol. w Berlinie i Bonn, prowadząc równocześnie kwerendę w zakresie gr. rękopiśmiennictwa teol.; 1936 został doktorem, nast. wykładowcą teologii, a 1937 symboliki na uniwersytecie w Atenach; 1939-42 kierował tam katedrą teologii dogm., od 1942 historii dogmatów, a ponadto 1950-59 wykładał teologię mor.; 1945-53 K. był pełnomocnikiem król. przy Świętym Synodzie w komisji do spraw kontaktów z in. Kościołami prawosł. i nieprawosł.; uczestniczył w ekum. zgromadzeniach ogólnych: 1948 w Amsterdamie i 1954 w Evanston, wszechprawosł. konferencjach 1961 i 1964 na wyspie Rodos oraz 1964 we wspólnych obradach teologów prawosł. i przedchalc. w Aarhus (*Dialogue entre Chrétiens chalcédoniens et non-chalcédoniens*, P 1966); 1962 wykładał dogmatykę prawosł. na uniwersytecie w Uppsali i Lundzie.

Dzieła K. dotyczą dogmatyki i historii teologii – *Ta dogmatika kie symwolika mnimia tis Orthodoxu Katholikis Ekklisias* (I-II, At 1952-53), *Synopsis tis dogmatikis didaskalias tis Orthodoxu Katholikis Ekklisias* (I, At 1957²; gdzie opracował akta synodu 1484 dotyczące przyjmowania katolików do prawosławia), *Ieremia B. [...] apokrisis* (At 1952) oraz *O Pachomios Rusanos kie ta anekdota dogmatika kie alla erga aftu, nyn to proton ekdidomena* (At 1935), symboliki prawosł. – *I is Adu kathedos tu Christu ek epopseos Orthodoxu* (studium poświęcone zejściu Chrystusa do otchłami), formacji (zwił. intelektualnej) kapłanów – *Prospathie pros morfosis tu orthodoxu Elliniku kliru. Ta pepragmena tis Ekklisias Ekpedeseos 1945-1949* (At 1949), rel. formacji dzieci i młodzieży – 1933-35 opublikował cykl artykułów w „Anaplas” – *Ta threskieftika en ti agogi kie didaskalia* oraz *Katichitikon scholion kie katichite*, w „Ekklisia” – *Ta threskieftika en to dimotiko scholio*, w których domagał się dobrego wykształcenia katechetów i wysokiego poziomu nauczania religii w szkole; ponadto wiele pism poświęcił dialogowi ekum. – *Orthodoksia kie Protestantismos* (At 1937), *Orthodoksia kie Romeokatholikismos* (At 1964). W rozumieniu istoty Kościoła jako widzialnej wspólnoty założonej przez Chrystusa i kierowanej przez Ducha Świętego reprezentował tzw. nurt szkolny → eklezjologii (II C 1). K., dzięki nawiązywaniu do tradycji chrześc. pierwszych osmiu wieków, wpłynął na poprawność współcz. teologii gr. (np. → czyściec II), a dzięki kryt. postawie wobec nowych poglądów teol. (A.S. → Chomiaków III), znalazł się w kręgu teologów tradycyjnych.

I.O. Kalogiros, TIE VII 356-359; Runciman WKN (passim); G. Makris, BBKL III 1177; Ch. Papakonstantinou, LThK V (1996³) 1258-1259. Zofia Paluska

KARNAK, miejscowość w Górnym Egipcie (w pn. części miasta Luksor), położona po wsch. stronie Nilu, będąca częścią staroż. Teb; ogromny kompleks świątyni pogańskich, poświęcony głównemu bóstwu Teb – Amonowi, z przylegającymi dwoma okręgami otoczonymi oddzielnym murem: od pn. świątynią boga Montu (wraz ze świątynią Maat), od pd. bogini Mut (matronki Amona). Najważniejszy i najlepiej zachowany jest centr. kompleks budowli, poświęcony Amonowi (założony w okresie XII dynastii – ok. 1991-1786 prz. Chr.), składający się z zespołu świątyni: Amona (orientowana, z dobudowaną później wielką salą hypostylową Setiego I i Ramzesa II Wielkiego oraz wielkim dziedzińcem z kolumnadą Taharki), Ptaha, Chonsu i jubileuszowej Tutmozisa III, a także 10 par pylonów (wież flankujących bramy, o lekko pochyłych, bogato dekorowanych przednich ścianach), dziedzińców i świętej sadzawki. Zespół świątynny Amona w K. połączony był za pomocą alei ozdobionej wieloma rzeźbami baraniogłowych sfinksów z sanktuarium wzniesionym nad Nilem (zw. Świątynią Narodzin lub Pd. Haremem) w Tebach. W corocznej procesji podczas święta Opet kapłani przynosili posąg Amona z K. (wzdłuż alei, zatrzymując się w 6 specjalnie wzniesionych kaplicach) w asyście rodziny (matronki Mut i syna Chonsu) do Świątyni Narodzin, będącej miejscem in. jego wcielenia Amona-Mina. Odwie-